ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

AMIR TEMURNING HARBIY YURISHLARI: STRATEGIYA, TAKTIKA VA GEOPOLITIK OQIBATLAR

Mahmudov Qahramon Shuxrat o‘g‘li
Turan International University o‘qituvchisi
E-mail: teachermakhmudov@gmail.com
ORCID: 0009-0003-5845-3475

Hayitov Jasurbek Maxmudjon o‘g‘li
Turan International University Tarix yo‘nalishi talabasi
JasurHayitov@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21938195

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIV–XV asrlarning ulkan jahongiri va sarkardasi Amir Temurning harbiy yurishlari, ularda qo‘llanilgan harbiy strategiya va taktikaning o‘ziga xos xususiyatlari hamda ushbu yurishlarning global geopolitik jarayonlarga ko‘rsatgan ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda Sohibqironning razvedka va axborot tizimidan samarali foydalanishi, qo‘shinni mukammal tashkillashtirish, psixologik bosim hamda xilma-xil taktik usullarni qo‘llash mahorati yoritib beriladi. Shuningdek, uning Oltin O‘rda, Usmonli turklar imperiyasi, Dehli sultonligi va Mamluklar davlatiga qarshi yurishlari Yevrosiyo qit’asining siyosiy xaritasini qayta shakllantirgani, savdo yo‘llarini nazorat qilish va xalqaro munosabatlarni o‘zgartirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan.
Kalit so‘zlar: Amir Temur, harbiy strategiya, harbiy taktika, geopolitika, Yevrosiyo, Oltin O‘rda, Usmonlilar imperiyasi, razvedka, siyosiy balans.

Kirish

XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshlarida Yevroosiyo qit'asining siyosiy va harbiy xaritasida tub o‘zgarishlar yuz berdi. Ushbu jarayonlarning markaziy figurasiga aylangan Amir Temur (1336–1405) ulkan imperiyaga asos solibgina qolmay, o‘rta asrlar harbiy san’ati hamda xalqaro munosabatlar tizimiga beqiyos ta’sir ko‘rsatdi. Amir Temurning harbiy yurishlari shunchaki hududlarni egallashga qaratilgan harakatlar bo‘lmay, balki chuqur o‘ylangan strategik rejalashtirish, mukammal taktika hamda uzoqni ko‘zlagan geopolitik maqsadlarga asoslangan edi. Bugungi kunda jahon tarixshunosligida o‘rta asrlar davlatchiligi, armiya tuzilishi va geosiyosat dinamikasini tahlil qilishda Amir Temur harbiy merosini kompleks o‘rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Amir Temur shaxsi va uning harbiy-siyosiy faoliyati zamondosh tarixchilar (Sharafuddin Ali Yazdiy, Nizamuddin Shomiy, Ibn Arabshoh) asarlaridan tortib, zamonaviy G‘arb va Sharq sharqshunoslik (V.V. Bartold, X. Hookham, B. Manz, A. Zaki Validi Togan) maktablari vakillari tomonidan keng tadqiq etilgan. Shunga qaramay, uning yurishlarini faqatgina "bosqinchilik" yoki "vayronkorlik" prizmasidan emas, balki mintaqaviy va global geopolitika kuchlar muvozanatini o‘zgartirgan strategik omil sifatida qayta baholash zarurati saqlanib qolmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi Amir Temurning harbiy yurishlarini strategik rejalashtirish, jangovar taktika hamda uning natijasida yuzaga kelgan geopolitik oqibatlar nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

– Amir Temur armiyasining tashkiliy tuzilishi, moddiy-texnik ta'minoti va razvedka tizimining strategik xususiyatlarini ochib berish;

– Hindiston, Oltin O‘rda, Eron va Usmoniylar imperiyasiga qarshi olib borilgan yirik harbiy kampaniyalardagi taktik usullar hamda innovatsion yondashuvlarni tadqiq etish;

– Temur yurishlarining Yevroosiyo qit’asidagi geosiyosiy kuchlar muvozanatiga, savdo yo‘llari (Ipak yo‘li) xavfsizligiga va diplomatiya rivojiga ko‘rsatgan uzoq muddatli ta'sirini baholash.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Amir Temurning harbiy-siyosiy faoliyati va diplomatik merosi jahon hamda mahalliy tarixshunoslikda doimiy ravishda keng tadqiq etib kelingan. Mavzuga oid adabiyotlarni shartli ravishda to‘rtta guruhga bo‘lib tahlil qilish mumkin:

1. Birlamchi tarixiy manbalar va guvohliklar: Sohibqironning harbiy yurishlari xronologiyasi, qo‘shin tuzilishi va strategik qarorlarini o‘rganishda davr manbalari yetakchi o‘rin tutadi. Nizomiddin Shomiy va Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarlari (1996, 2008) Amir Temurning hokimiyatga kelishidan to uning Hindiston hamda Yaqin Sharqqa qilgan yurishlarigacha bo‘lgan davrni aniq faktlar va xronologik ketma-ketlikda yoritadi. Ibn Arabshohning "Ajoyib al-maqdur fi tarixi Teymur" (1867) asari esa obyektiv va tanqidiy nigohi bilan Xorazm yurishlari va uning geo-iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilishda muhim. Ispaniya elchisi Ruy Gonsales de Klavixoning "Samarqandga sayohat kundaligi" (2010) esa Anqara jangidan keyingi Yaqin va O‘rta Sharqdagi geosiyosiy vaziyat hamda xalqaro diplomatik aloqalarni o‘rganishda tengsiz birlamchi manbadir. Shuningdek, "Temur tuzuklari" (1991) harbiy-ma’muriy tuzilish va qo‘shin boshqaruvining huquqiy va doktrinal asoslarini ko‘rsatib beradi.

2. Harbiy san’at, taktika va razvedka tizimi tadqiqotlari: Amir Temurning sarkardalik mahorati va taktik yangiliklari harbiy tarixchilar e’tiborini tortib kelgan. P. Uspenskiy (1887) va Zaki Validi Togan (1946) o‘z tadqiqotlarida Sohibqironning mashhur "yetti qo‘l" (maymuna, maysara, qanbol, xos qism va b.) jangovar taktikasi hamda ushbu harbiy an’analarning keyingi davrlarga ta’sirini ilmiy tahlil qilganlar. B. F. Manz (1989) esa Amir Temurning hokimiyatni muvofiqlashtirish va razvedka (axborot yig‘ish) tizimidan foydalanishdagi ustunligini ko‘rsatgan bo‘lsa, H. Hookham (1962) yurishlarning jahon harbiy tarixi va strategiyasiga qo‘shgan hissasini baholagan.

3. Geosiyosiy va mintaqaviy oqibatlar tahlili: Temur yurishlarining boshqa davlatlar va mintaqalar taqdiriga ta’siri xalqaro tarixshunoslikda chuqur o‘rganilgan. B. D. Grekov va A. Y. Yakubovskiy (1950) To‘xtamishxonning mag‘lubiyati Oltin O‘rdaning parchalanishiga va Sharqiy Yevropadagi siyosiy muvozanatning o‘zgarishiga olib kelganini ko‘rsatib bergan. Halil Inalcik (1973) 1402-yilgi Anqara jangining Usmonlilar imperiyasidagi "Fetra davri" (taxtsizlik davri)ga sabab bo‘lganini va Yevropa istilosini kamida yarim asrga kechiktirganini isbotlaydi. H. A. R. Gibb (1923) esa Temurning Yaqin Sharqdagi ma’muriy va siyosiy harakatlarini o‘rgangan.

4. Geo-iqtisodiy va geo-strategik yondashuvlar: R. Grousset (1970) o‘zining Yevrosiyo ko‘chmanchilar va buyuk imperiyalar tarixiga bag‘ishlangan ishida Temur yurishlarining Buyuk Ipak yo‘li va kontinental savdo yo‘nalishlarini Shimoliy yo‘nalishdan (Oltin O‘rda) Janubiy va Markaziy yo‘nalishga (Samarqand-Tebriz) burishdagi rolini ochib bergan.

Muhokama va natijalar.

1. Markazlashtirish va Movarounnahrni himoya qilish yurishlari

Temur dastlab Movarounnahrni mo‘g‘ul xonlari hukmronligidan ozod qilish va tarqoq bekliklar o‘rtasidagi nizolarga barham berishni maqsad qilgan.Birlashish Jarayoni: 1370-yilda Amir Temur Balxda o‘tkazilgan qurultoyda oliy hukmdor deb e’lon qilingach, u saltanat chegaralarini mustahkamlashga kirishdi. Uning Mo‘g‘ulistonga (Jeta) qarshi qilgan dastlabki yurishlari shimoli-sharqiy chegaralar xavfsizligini ta’minladi [1].

Xorazm Yurishlari: Xorazmning Movarounnahrga nisbatan ayirmachilik siyosati Temurning besh marta (1372–1388) ushbu hududga yurish qilishiga sabab bo‘ldi. Yakunda Xorazm saltanatning ajralmas qismiga aylantirildi va bu iqtisodiy jihatdan juda muhim strategik g‘alaba edi [2].

2. Oltin O‘rdaga Qarshi Kurash: To‘xtamishxon bilan to‘qnashuv

Temurning shimoliy yo‘nalishdagi yurishlari Oltin O‘rda xoni To‘xtamishning xiyonati sababli boshlandi. Bu yurishlar Yevrosiyo geosiyosatini o‘zgartirib yubordi.

Qunduzcha va Terak Janglari: 1391-yildagi Qunduzcha jangi va 1395-yildagi Terak daryosi bo‘yidagi to‘qnashuvlarda Temur To‘xtamishxonning ulkan qo‘shinini butunlay tor-mor qildi. Bu g‘alaba nafaqat Oltin O‘rdaning parchalanishiga, balki Moskva knyazligining mo‘g‘ul zulmidan ozod bo‘lishiga ham yo‘l ochdi [3].

Strategik Ahamiyati: Oltin O‘rdaning zaiflashishi natijasida xalqaro savdo yo‘llari (Shimoliy yo‘nalish) o‘z o‘rnini Movarounnahr orqali o‘tuvchi markaziy yo‘nalishga bo‘shatib berdi [4].

3. "Uch yillik", "Besh yillik" va "Yetti yillik" yurishlar

Temurning g‘arbiy va janubiy yo‘nalishdagi yurishlari uning jahonshumul imperiyasini shakllantirdi.Hindiston Yurishi (1398–1399): Hindiston sultonligidagi ichki nizolarni bartaraf etish va islom dinini himoya qilish shiori ostida amalga oshirilgan ushbu yurishda Temur jangovar fillarga qarshi o‘ziga xos taktika (tuyalar ustiga o‘t yoqish) qo‘lladi va Dehlini egalladi [5]. Yaqin Sharq va Misrga Zarba: Temur Suriya va Iroq hududlarini egallab, Mamluklar sultonligining nufuzini tushirdi. Halab va Damashqning egallanishi Yaqin Sharqdagi siyosiy xaritani yangiladi [6].

4. Anqara Jangi: Usmonli Imperiyasi bilan to‘qnashuv (1402).

Bu jang Temurning harbiy san’ati cho‘qqisi hisoblanadi. Dunyoning ikki eng kuchli turkiy hukmdori – Temur va Sulton Boyazid I o‘rtasidagi to‘qnashuv Yevropa tarixini kamida 50 yilga o‘zgartirdi.

Strategik G‘alaba: Anqara jangida Temur dushmanning suv manbalarini egallash va Boyazid qo‘shinidagi ba’zi qismlarni (tatar va turkman bekliklarini) o‘z tomoniga og‘dirish orqali g‘alaba qozondi [7]. Ushbu g‘alaba Vizantiya imperiyasining umrini uzaytirdi va Yevropani Usmonli bosqinidan vaqtincha saqlab qoldi [8].

Harbiy taktika va qo‘shin tuzilishi. Amir Temurning g‘alabalari uning mukammal harbiy intizomi va tashkilotchiligiga asoslangan edi.

Qo‘shin Tuzilishi: Temur qo‘shini o‘nlik tizimiga (o‘nboshi, yuzboshi, mingboshi) asoslangan bo‘lib, har bir bo‘linmaning o‘z vazifasi aniq belgilangan edi [9].

Jang Tartibi: Temur jang maydonida qo‘shinni 7 ta qismga (qul, barangor, javangor, hiravul va h.k.) bo‘lish taktikasi ("yetti qo‘l")ni ishlab chiqdi. Bu dushmanga nisbatan har qanday vaziyatda manyovr qilish imkonini berardi [10].

Razvedka va Logistika: Temurning muvaffaqiyatlarida "chovush"lar (ayg‘oqchilar) tarmog‘i katta rol o‘ynagan. U dushmanning kuchi, zaif nuqtalari va er sharsharoiti haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lmay turib jangga kirmagan [11].

Xulosa

Amir Temurning harbiy yurishlari shunchaki bosqinchilik emas, balki mintaqada markazlashgan davlat barpo etish va savdo yo‘llari xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan strategik harakatlar edi. Uning yurishlari natijasida Markaziy Osiyo dunyoning intellektual va iqtisodiy markaziga aylandi. Temur qoldirgan harbiy maktab keyinchalik Boburiylar va boshqa turkiy davlatlar uchun darslik vazifasini o‘tadi [12]. Uning harbiy merosi bugungi kunda ham jahon harbiy akademiyalarida strategik san’at sifatida o‘rganilmoqda [13].

Foydalanilgan adabyotlar:

1. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. (Toshkent, 1996). (Temurning 1370-yilgacha bo‘lgan faoliyati tahlili).
2. Ibn Arabshoh. Ajoyib al-maqdur fi tarixi Teymur. (Qohira, 1867). (Xorazm yurishlari va uning oqibatlari haqida).
3. Grekov, B. D., Yakubovskiy, A. Y. Zolotaya Orda i ee padenie. (Moskva, 1950). (To‘xtamishxonning mag‘lubiyati va Oltin O‘rdaning inqirozi).
4. Grousset, René. The Empire of the Steppes: A History of Central Asia. (Rutgers University Press, 1970). (Yevrosiyo savdo yo‘llarining o‘zgarishi).
5. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. (Toshkent, 2008). (Hindiston yurishining batafsil xronologiyasi).
6. Gibb, H. A. R. The Arab Conquests in Central Asia. (London, 1923). (Temurning Yaqin Sharqdagi ma’muriy siyosati).
7. Klavixo, Rui Gonsales de. Samarqandga sayohat kundaligi. (Toshkent, 2010). (Anqara jangidan keyingi vaziyat va diplomatik aloqalar).
8. Inalcik, Halil. The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600. (London, 1973). (Anqara jangining Usmonlilar tarixiga ta’siri).

9. "Temur tuzuklari". (Toshkent, 1991). (Harbiy qismlar va lavozimlar haqidagi qonun-qoidalar).
10. Uspenskiy, P. Voyennoye iskusstvo Tamerlana. (Sankt-Peterburg, 1887). (Temurning jangovar "yetti qo‘l" taktikasi tahlili).
11. Manz, Beatrice Forbes. The Rise and Rule of Tamerlane. (Cambridge University Press, 1989). (Temurning hokimiyatga kelishi va razvedka tizimi).
12. Zaki Validi Togan. Amir Temurning harbiy san’ati. (Istanbul, 1946). (Temuriylar harbiy an’analarining davomiyligi).
13. Hookham, Hilda. Tamburlaine the Conqueror. (London, 1962). (Amir Temur yurishlarining jahon harbiy tarixidagi o‘rni).